

Vzostup či zostup?

História človeka je aj históriou zbavovania sa jeho predsudkov o sebe samom. Po osvietenскеj kritike takmer nevinných povier, predsudkov, apriorných postojov sa dostali na rad predsudky, ktoré sa mu od nepamäti vrývali pod kožu. Darwin, Nietzsche, Freud, Jung, Fromm, Lorenz a viacerí ďalší sa po vzore prírodných vied ponorili do druhej, ľudskej prírody a vyniesli z nej na povrch mnoho šokujúceho, naskrze nie príťažlivého materiálu. Padli názory o nadprirodzenom pôvode človeka, človek sa ešte jednoznačnejšie včlenil do živočíšnej ríše a pomkol sa bližšie ku zvieratu. Ba to, čo psychoanalytici, etológovia a iní vyniesli z jeho nevedomia, bolo neraz horšie ako to zvieracie, na ktoré si v sebe dodnes ťažká.

Viaceré predsudky však ešte pretrvávajú. Jedným z nich je názor o výnimočných, aj biologicky preferenčných kvalitách ľudskej duše a ducha na čele s rozumom. Lebo biologická evolúcia je vraj vzostup, zdokonaľovanie a posledný tvor, človek, je teda najdokonalejší práve vďaka svojmu najdokonalejšiemu nástroju, rozumu, ktorý mu v životazáchovnom boji zabezpečuje najlepšie možnosti prežitia.

História našej civilizácie, najmä novoveká, však tento názor nepotvrďuje. Žijeme v ére vedy, rozum, povýšený v racionalistickej filozofii až na boha, nemal v dejinách nikdy také slovo, ako dnes. Ale ľudstvo, vďaka našej civilizácii, nemalo azda ani nikdy toľko problémov, ako má dnes, problémov týkajúcich sa samej jeho existencie. S plnou vážnosťou si kladíme otázku, či nie sme nepodarenou mutáciou, ktorej bytie či nebytie práve podstupuje zatažkávaciú skúšku. Príčiny tohto zmätku vidím v ľudskej psychike, najmä v rozume, spôsobujúcom, že človek naskrze nie je biologicky taký úspešný tvor, ako sa predpokladá. Dokonca si myslím, že preto nespeje nahor, ale nadol, že evolúcia ním zaznamenáva svoj doteraz najväčší rozklad.

Ľudská psychika sa v evolúcii dlho pripravovala a hoci je špecifická, skrz-naskrz ľudská a nie zvieracia, u zvierat, najmä najbližších k človeku, nachádzame v zárodkoch, alebo už aj v rozvíjajúcich sa dispozíciách takmer všetko, čo aj u človeka.

Ľudskú psychiku som už viackrát charakterizoval ako nespútanú, uvoľnenú. Zvíra sa riadi inštinktmí, ktoré ho pomerne spoľahlivo vedú prítomnosťou a starajú sa o jeho budúcnosť. Jeho správanie sa je viac-menej jednosmerné, zafixované a nemenné, automatické, takmer bez histórie, lebo zvíra je hotové, uzavreté. Naproti tomu ľudská psychika je predovšetkým vplyvom rozumu nespútaná, uvoľnená, zviklaná a zneistená. Rozum je najmladší, ale aj naj-

všetečnejší a najchaotizujúcejší činiteľ v človeku. Pôsobí na všetky zložky psychiky: na inštinky, city (afekty, vášne), vnemy, predstavy, pojmy. Všetky, najmä však prvé vybičujú alebo utlmujú, všetkými manipuluje, lebo jediný im prináša a tvorí informácie. Je však aj rovnako všetkými manipulovaný.

Tento hlavný nástroj človeka v jeho životnom boji je zároveň aj jeho najkrehkejší elementom. Nielenže skutočnosť, o ktorej informuje, vidí principiálne skreslene, ale svoje informácie si dá skresliť aj inštinktmí, citmí, vášňami, afektmí, záujmami, potrebami, povahou, temperamentom svojho nositeľa. Dokáže, keď treba, čokoľvek, lebo je uvoľnený, vytrhnutý z intuitívneho a jednoznačného splyývania so skutočnosťou, ktorú si často sám tvorí a pohadzuje ňou ako dieťa loptou.

Rozum je krehký aj vo vede, hoci chce v nej byť úplne objektívny. Lebo tento zázračný nástroj o všetkých svojich neduhoch vie a vo vede sa im snaží čo najviac vyhnúť. Darí sa mu to len do istej miery. Svoju principiálnu špecifickosť, ani špecifickosť zmyslov, od ktorých je závislý, však nemôže odstrániť, skutočnosť si buduje len zo zmyslov a zo seba, za ňu sa nedostáva, a preto (aj keď je veľmi sebakritický) postupuje bez istých vodítok zvonku. Tvorí si ich teda sám, ale ich aj ruší.

Akú hodnotu majú informácie, ktoré rozum poskytuje o skutočnosti? Nevidí pod povrch vecí, nepoznáva ich podstatu, príčiny, oveľa viac sa pohybuje v domnienkach, hypotézach než v pravdách. Tápe, metóda pokus-omyl je jeho každodenným chlebom, jeho poznatky sú takmer vždy spochybiteľné a vyvrátiteľné. Nemá žiadne vrodene pravdy, pevné body, isté miery, Ariadne nite v bludiskách. O budúcnosti, do ktorej človek, prekonávajúca sa bytosť, ustavične vstupuje, vie toho ešte menej než o prítomnosti, pre-

tože ešte nemá budúcu zmyslovú skúsenosť a aj tu je odkázaný len na mienky, hypotézy, analógie, viery.

V dôsledku toho je človek permanentne zneistený. Za svojimi cieľmi môže vykročiť viacerými cestami, ktorých vyústenie je vždy problematické. Omyl, chyba, pád, stroskotanie v drobnom, často i vo veľkom, ba v celožitovnom počínaní sú pre neho bežné. Z toho sa rodia pochybnosti, obavy, nádeje i sklamanie a len občas uspokojenie, ba aj šťastie, ktoré je odmenou za prestátu lopotu a výdychovou pauzou v boji. Jeho rozum a vedomie, a tak aj jeho samého, zrodilo trápenie, úzkosť, starosť, problém, to sú kategórie jeho každodennosti, v nich je doma. Snaží sa síce zbaviť sa ich, no nevydrží dlho ani v spokojnosti a šťastí.

Možno teda povedať, že hoci je rozum aj konštruktívny a organizujúci, je rovnako aj dezorganizujúci, chaotizujúci a dezinformujúci činiteľ. Neurčitnosť, rozptýl, šum jeho poznatkov je často veľký, čiže, inak povedané, veľká je aj jeho entropia. Pokiaľ je život negentropiou - hoci napokon podlieha aj on entropii - platí to len o jeho fyzikálnych, chemických, biologických automatických činnostiach, ktorých je v človeku azda najviac. „Slobodný“ a chaotizujúci duch, ktorého je tiež v človeku najviac, zvyšuje entropiu. V ľudskom živote má entropia tisíce podôb, ktorých vyústenie je také, že človek je biologicky sám seba degradujúci, svoju druhovú existenciu a živú i neživú prírodu ohrozujúci tvor. Nielen vo vojne, dnes už aj v mieri. Najviac to dosvedčujú jeho dejiny. Sú tiež len jeho špecifikom. Stojí teda vskutku na vrchole evolúcie?

Budme konkrétnejší.

Za biologicky úspešnejšie, dokonalejšie riešenie sa zvykne pokladať také, ktoré je „lepšie prispôsobené daným podmienkam, menej závislé od vonkajších vplyvov a náhody, ktoré na dosiahnutie daného cieľa spotrebuje menej energie, lepšie zabezpečí prežitie a pomnoženie“ (Kolektiv, 1987). Avšak už pri letmom pohľade na tieto kritériá vidíme, že človek im nevyhovuje. Prírodnene, musíme ho chápať komplexne, s jeho duchom a kultúrou, nielen fyzicky, ako to robia prírodné vedy, oddeľujúc tak telo od hlavy.

Človek ako najdynamickejší tvor svojimi zásobami bioenergie zväčša plytvá. Jeho ciele sú často biologicky nielen malicherné a zbytočné, ale pre jednotlivca a spoločnosť aj škodlivé, priam zhubné. Najmä dnes, keď sa na zabezpečenie základných životných potrieb v našej civilizácii vyžaduje len niekoľko percent celkovo vynaloženej činnosti. Ostatok sú buď sprostredkovacie, alebo životazáchovne zbytočné činnosti, zábavy, hry, rozmary, zabíjanie času v službe hypertrofovaným inštinktom, vášňam, záľubám, nekrofilným, hoci aj biofilným snahám. A paleta pseudopotrieb a pseudohodnôt sa v dejinách stále rozrastá.

Tolko o spotrebe energie.

Je na tom človek azda lepšie pokiaľ ide o zabezpečenie svojej populácie a jej prežitia? Populácia sa nebezpečne premnožuje a jej prežitie je ohrozené ekologickou krízou, ktorú najviac vyvoláva samo premnoženie. Okrem toho sa dávnejšie poukazuje na to, že „vdaka“ našim civilizačným vý-

dobytkom degenerujeme, znehodnocujeme svoj genofond, zdravotne sa rôzne ohrozujeme a ničfme. Súvisť so so spomínaným prvým kritériom.

Veľmi zaujímavé je kritérium lepšieho prispôsobenia sa daným podmienkam. Človek nie je tvor, ktorý sa im prispôsobuje natrvalo, ale ustavične si tvorí nové, vždy dúfajúc, že lepšie. Nabáda ho k tomu jeho duch, nikdy nie dlho spokojný s tým, čo je, ale ťahajúci sa za tým, čo „má byť“ a čo už vidí vo svojej predstavivosti. Danú adaptáciu treba teda readaptovať, a to ustavične, v celých dejinách a kultúre, zase najmä našej, kde jedna readaptácia nasleduje stále rýchlejšie za druhou.

A tu si uvedomujeme ďalšiu, hoci už naznačenú, adaptačne veľmi problematickú vlastnosť rozumu, ktorá ľudskú činnosť rozťahala v čase, vrhla človeka do dejín a urobila ho večným Ahasverom. Rozum totiž aj vo vede, aj keď je maximálne objektívny, keď „slúži len pravde“, môže zablúdiť a biologicky človeku uškodiť, zvrátiť lepšiu adaptáciu na horšiu, dostať človeka na scestie. Dôkazom toho je zase naša súčasnosť. Ako sme sa k nej dostali?

Zakladatelia novovekej vedy si sľubovali od nej predovšetkým zlepšenie materiálnych, zdravotných a iných životných podmienok. To sa im podarilo, no dnes vieme s akými vedľajšími účinkami. Mnoho z toho, čo sme ešte done dávna na novovekej vede a technike vyzdvihovali, dnes zatracujeme. Zo začiatku sa to však nemohlo vidieť, veď poznávala skutočnosť tak pravdivo ako mohla, technika sa riadila podľa nej a nedá sa povedať, že boli vždy len zneužívané. S najlepšimi úmyslami, no nevyzbrojení predvídavosťou, dostali sme sa na scestie. Zákonito sa to však prihodilo práve našej civilizácii, lebo je zo všetkých, aj minulých najracionalnejšia, najvedeckejšia, najsystematickejšia.

Čo z toho plynie? Človek sa vo svojej kultúre neprispôsobuje samému prírodnému prostrediu, vonkajšej skutočnosti ako zvieru, lebo by sa potom už takmer nemienil a nevyvíjal. Prispôsobuje sa len úrovni svojho poznania tohto prostredia: poznania, ktoré pokladá za skutočnosť. Jeho skutočnosť sa teda nikdy nekryje s vonkajšou. Je tvorom, ktorý práve tým, že sa uvoľnil z intuitívneho splyvania s prírodou, svoju pôvodnú a nemennú skutočnosť stratil a v dejinách ju ustavične hľadá, lebo v nej mal istotu, mieru, zákon, ktoré v sebe samom nemá. Hľadá v nej rovnováhu s prostredím, ktorú hľadá každý živočích, ibaže človek ju fakticky hľadá vo svojej skúsenosti, ktorá je v ustavičnom toku. Každú svoju spoznanú, subjektívne podmienenú skúsenosť pokladá za samu skutočnosť, s ňou sa zhodujú jeho pravdy, na ňu napasúva svoje dobro, chce ju zastaviť, zdefinitívniť ju i seba. Kultúra je pokus ducha o rovnováhu so skutočnosťou. Keďže je duchom, sám ju narúša.

A tak prichádza pád. Protirečenia, ktoré pomaly vytŕčajú odvsdiadť svoje rožky, odhalia, že išlo len o skúsenosť, pravdy sa zvrátia na omyly, dobrá na zlá a začne sa nová honba za skutočnosťou. Lebo v rozpore, rozdvojení s ňou, pri samej skúsenosti nemožno zostať stáť, to je neznesiteľná schizofrénna situácia. Bez skutočností - či už vonkajšej, ale-

bo rôznych vnútorných - človek nemôže žiť.

Taký je dejinný proces, ktorý je predovšetkým dielom vyvíjajúceho sa rozumu. Aké sú jeho perspektívy? Človekova honba za skutočnosťou asi nikdy neprestane, lebo tú primárnu už nemôže dosiahnuť a sekundárne skutočnosti sa budú tvoriť jednak vždy, jednak ho nikdy nedovedú do prístavu pokoja, istoty, Dobra, Pravdy a Krásy. To je len jedno z jeho historických zbožných prianí, vysvetliteľné tým, že sa chce vrátiť tam, odkiaľ prišiel. Prirodzene, už len na ľudskej (teda neuskutočniteľnej) úrovni.

Tým sme sa vyjadrili aj k poslednému kritériu, ktorým je menšia závislosť od vonkajších vplyvov a náhody. Človek je oveľa menej závislý od prírodných vplyvov než od tých, ktoré si vytvára sám. U neho ide o kultúrnu a nie prírodnú adaptáciu. No kultúry prichádzajú, kulminujú a odchádzajú, ale vonkajšie vplyvy sa zväčša nemenia. Kde sú starí Babylončania, Egyptania, Gréci, čo znamenajú v takmer nezmenenom prírodnom prostredí ich dnešní potomkovia? Pritom fyzicky boli tieto národy dozaista dobre adaptované. Rozhodol však duch, ktorý ich napokon zničil.

Vcelku možno teda povedať, že rozum nedorástol na zverenú mu úlohu. Vytrhol človeka zo zvieracieho stavu, uvoľnil ho zo spútanosti, dal mu slobodu byť nezávislý a starať sa o seba sám, no táto sloboda je veľmi problematická, lebo znamená síce možnosť rozhodovať, ale pritom aj nevedieť ako. Je to pasca, v ktorej možno aj zahnúť. Mnoho slobodných rozhodnutí skončilo pre jednotlivca i väčšie spoločnosti katastrofálne. Človeka obklopujú problémy zo všetkých strán, „vyriešením“ jedných sa vynárajú ďalšie a dvíhajú sa od vecí existenčných až po existenciálne. Čo sa nedá sproblematizovať, kde je ten kameň, čo odolá hľadajúcej kvapke rozumu? Dozaista, človek sa naučil s tým žiť, naučil sa ako nad nepriazňami života vyhrávať, uľahčovať si ich, naučil sa milovať svoj osud. To všetko mu zasa poradil sám rozum, naučil ho, ako sa usmievať cez slzy, ktoré mu sám uchystal. Ani krok bez rozumu, hoci aj proti nemu samému! Takto však zostáva človek stále uzavretý v ulite rozumu a jeho základný bytostný problém sa tým zásadne nerieši.

Keďže teda človek nezodpovedá kritériám, ktoré kladie na stúpanie po vývojovom rebríku biológie, sotva ho môžeme postaviť na vrchol evolúcie. Alebo bude treba tieto kritériá celkom zmeniť. Možno, že v intenciách Nietzscheho, podľa ktorého v živote ide o vôľu k moci, k uplatneniu sa všetkých potencií. Ekonomika tu potom nehrá úlohu. Život nie je kapitalistický ekonóm. Lorenz predpokladá, že dnešný človek je ešte len prechodnou bytosťou medzi opicou a skutočným človekom budúcnosti. Pochybujem o tom. Ak budúci človek bude mať viac a vycibreniejšieho ducha než máme my, bude ešte chaotickejší a rizikovejší než sme my. Duch v evolúcii znamená aj dezinformáciu, neporiadok, rozklad, vzrast entropie. Aj v ľudskom tele uvoľnil všetky orgány, ktoré mu podliehajú - oko, ucho, ale aj ruky, nohy a žalúdok. Človek zdegeneroval, podľa svojho obrazu pretvoril aj domáce zvieratá. Vývoj k duchu je skutočnou des-

cenciou, zostupom a nie ascenciou, ako by sme mali nazývať súčasné názory prírodných vied, predovšetkým biológie, na vývoj.

Prírodné vedy skresľujú pohľad na človeka tým, že jeho ducha v celej jeho činnosti neberú do úvahy. Je to dôsledok starého predsudku, že duch do prírody nepatrí a že jeho výskum prislúcha zaznávaným spoločenským, duchovným vedám. Prírodné vedy skúmajú človeka len ako mechanizmus, aj v jeho duchu vidia (kybernetika) len to automatické. Z tohto hľadiska je človek svojou zložitou a funkčnosťou vskutku najdokonalejším prírodným strojom. Lenže do prírody patrí aj duch, je celý z jej cesta. Dlh sa pripravoval vo všetkom živom, v človeku vyvrcholil, je piatym prírodným živlom, entropizujúcim činiteľom v negentropii. Človek bol a zostáva prírodným tvorom. Všetky vedy o ňom sú v podstate prírodné, humanitno-biologické vedy.

Čo nám teda prichodí povedať na záver tejto úvahy? Človek je otvorená, nehotová, riziková a ešte mnohoraká iná bytosť. Má nejakú pozitívnu perspektívu pokiaľ ide o súčasnú environmentálnu krízu? Dozaista. V minulosti ich prežil niekoľko a má možnosti dostať sa aj z dnešnej. Prirodzene, len s pomocou svojho hlavného nástroja - rozumu. Je to barla, ktorá hoci sa ohýba a láme, aj pomáha. Rozum mu aj teraz hovorí, čo má robiť, aby sa dostal z krízy, do ktorej ho pomáhal doviesť: obmedzenie populácie, zbytočných potrieb, úcta k prírode, zmena hierarchie hodnôt, zmena svetozázoru. Teda úplná zmena životnej orientácie. Principiálne je to možné a človek, keď je zle, „dostáva rozum“. Len aby to „zle“ neznamenalo zároveň aj neskoro.

Pripusťme však, že človek sa zavčasu spamätá a krízu prežije. Bude to znamenať, že je na správnej ceste? Rozhodne áno, aspoň pre prítomnosť. Všetky jeho riešenia, pravdy, dobrá sú východiskom z núdze len pre prítomnosť. Budúcnosť ukáže, či nešlo o také „dobrá“, aké prichystal raný novovek nám. Naše kritériá pokroku, zlepšovania sa ľudskej situácie a podobne sú veľmi krátkozraké a také asi aj zostanú. Naskrze nevieme, kam kráčame. To je trvalé riziko bytosti, ktorá sa vydala, vlastne bola vydaná na pochod do neznáma, nevie kam ide a ako skončí. Doteraz sa pretĺkla všetkými krízami, budúcnosť je však otvorená.

Literatúra

Kolektív autorov, 1987: Život, Praha.

„Priatelia ľudského pokolenia a toho, čo mu je najsvätejšie! Osvojte si to, čo sa vám po starostlivom a poctivom skúmaní javí ako najviac vierohodné. Neupierajte však rozumu to, čo ho robí najvyšším dobrom na Zemi, totiž právo byť hlavným skúšobným kameňom pravdy!“

**Immanuel Kant
(Zmysel tvojho života)**